

Religioner, mangfold og etikk i barnehagen

Ingeborg Tveter Thoresen og Geir Winje

Religioner, mangfold og etikk i barnehagen

2. utgave

CAPPELEN DAMM AKADEMISK

© CAPPELEN DAMM AS, Oslo, 2017

Denne boka ble først utgitt av © Høyskoleforlaget, 1. utgave, 2013

ISBN e-bok: 978-82-02-63336-3

ISBN trykt bok: 978-82-02-56704-0

2. utgave, 1. opplag 2017

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Cappelen Damm AS er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslagsdesign: Marianne Zaitzow, Affair AS

Sats: Laboremus Oslo AS

Trykk og innbinding: AiT Bjerch, 2017, Norge

www.cda.no

akademisk@cappelendamm.no

Forord til 2. utgave

Religioner, mangfold og etikk i barnehagen er skrevet for kunnskapsområdet Samfunn, religion, livssyn og etikk i barnehagelærerutdanningen fra 2013. Det omfatter elementer fra lærerutdanningsfagene samfunnsfag, RLE og pedagogikk.

Denne andre utgaven av boka er ajourført i forhold til ny *Forskrift om rammeplan for barnehagens oppgaver og innhold* som er gjort gjeldende fra 1. august 2017. Den nye forskriften er knappere og har færre faglige begrunnelser enn rammeplanen fra 2006, noe som fordrer en større faglig trygghet hos barnehagelæreren. Samtidig utdypes lovens bestemmelser om hvilke roller de ulike aktørene i barnehagesektoren har, og dermed løftes juridiske, faglige og yrkesetiske utfordringer fram. Det er især kapitlene 1–4 som er bearbeidet i henhold til den utdanningspolitiske dreiningen de siste årene. Når det gjelder barnehagen og barnehagepedagogikken, kan et stikkord være «fra omsorg og lek til læring». Videre er alle henvisninger og all statistikk oppdatert, og en del tunge partier har fått et mer leservennlig språk.

Ifølge Nasjonale retningslinjer for barnehagelærerutdanningen skal «kunnskapsområdet ha særlig oppmerksomhet på barnehagens samfunnsmandat og særskilte verdigrunnlag i et samfunn preget av mangfold». «Kunnskapsområdet fokuserer på samfunnskunnskap og etikk, ulike religiøse og ikke-religiøse livssyn og kulturenes fortellinger og tradisjoner. Kunnskap om og holdninger til ulike religioner, livssyn og samfunn danner et viktig grunnlag for identitetsdanning og for å kunne forstå og møte mennesker fra ulike kulturer.» «Etisk og filosofisk grunnlagstenkning med innsikt i ulike menneskesyn og virkelighetsoppfatninger skal bidra til kritisk, etisk refleksjon knyttet til praksis, med særlig henblikk på personalets væremåte i møte med barn og foresatte».

Bokas første del er skrevet av Ingeborg Tveter Thoresen (Høgskolen i Vestfold, nå Høgskolen i Sørøst-Norge, HSN) og handler om hvilket oppdrag myndighetene har gitt barnehagen, et oppdrag som skal løses i samarbeid og forståelse med hjemmet. Her redegjør boka for den fagpolitiske debatten med utgangs-

punkt i aktuelle politiske dokumenter, som også drøftes i lys av nyere skandinavisk forskningslitteratur. Boka gir også en nødvendig innsikt i forarbeidene til barnehageloven på det verdifaglige feltet. Bokas andre del er skrevet av Geir Winje (HSN). Den tar for seg religioner og livssyn, med vekt på hvordan barnehagen kan markere høytider på en slik måte at barn utvikler kunnskap om og respekt for hverandres religions- og livssynstilhørighet. *Religioner, mangfold og etikk i barnehagen* har også et kapittel om barn i vanskelige livssituasjoner og hvordan barnehagens personale kan møte og hjelpe dem. Det er skrevet av Jon-Håkon Schultz ved Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress og Magne Raundalen ved Senter for Krisepsykologi. Det siste kapittelet i boka gir en kort, men systematisk oversikt over de største religioner og livssyn i Norge i dag.

Religioner, mangfold og etikk i barnehagen kan leses i sammenheng med *Filosofi og etikk i barnehagen* av Øyvind Olsholt og Ariane B. Schjelderup (2013) og *Samfunnsfag for barnehagelærere* av Olav Kasin og Sigurd Bergflødt (2014).

Innhold

Forord til 2. utgave	5
 Del 1	
BARNEHAGENS SAMFUNNSMANDAT, VERDIGRUNNLAG OG VERDIER	13
 Kapittel 1	
Barnehagelærerutdanningen – en innledning	15
Kunnskapsområdet Samfunn, religion, livssyn og etikk	16
Underveis mot yrket som barnehagelærer	17
 Kapittel 2	
Barnehagen som samfunnsinstitusjon	19
Barnehagen før og nå	19
Mangfold og inkludering	20
Endringer og konsekvenser	22
Hva vil myndighetene med barnehagen?	23
Er barnehagens pedagogikk i endring?	24
Mangfoldige oppgaver – spenninger på det barnehagepedagogiske feltet	26
Barnehagen – samfunnets støtte til hjemmet	28
Barnehagelærerens utfordringer	30
 Kapittel 3	
Barnehagens grunnlagsdokumenter og samfunnsmandat	32
Barnehageloven som grunnlags- og styringsdokument	32
Forholdet mellom barnehageloven og forskriften	35
Et tilbakeblikk på barnehagens formålsparagraf	38
Fornyng av loven og formålsparagrafen. Bakgrunn og begrunnelser	39
Verdier og verdigrunnlag i gammel og ny formålsparagraf og i rammeplanene ...	42
Endring i rammeplanen i 2017?	42

Myndighetenes utfordring når verdier skal velges	44
Forarbeider til loven	44
Felles verdier og verdienes forankring	48

Kapittel 4

Mangfold av tro og livssyn	50
Mangfold – et intermezzo	51
Samisk urfolk og andre nasjonale minoriteter	52
Mangfold gir muligheter og utfordringer	55
Mangfold i tall	57
Religion i det offentlige rommet	61
Majoritetens kultur – momenter til ettertanke	63
Sekularisering	63

Kapittel 5

Aktuelle menneskerettigheter	66
Internasjonale konvensjoner – en utfordring for barnehagefeltet	67
Internasjonal innflytelse på barnehagepedagogikken	68
Prinsipper om opplæring, grunnleggende verdier og rett til utdanning og trofrihet	71
Oppdragelse og religion	75
Barn og opplæring	75
Temaer i konflikt	76
Et avledet foreldremandat	77
Drøfting av dilemmaer i barnehagen	78
Et underliggende premiss for barnets rettigheter når det gjelder religionsfrihet	80

Kapittel 6

Verdier og verdigrunnlag	82
Verdiforankring – et lite historisk riss	82
Kristen og humanistisk arv og tradisjon	83
Verdier og verdikonflikter	84
Menneskeverd	85
Solidaritet	86
Solidaritet – pedagogiske refleksjoner	88
Nestekjærligheten og allmenntikken	89
En religiøs eller allmenn fortelling?	90

Kapittel 7

Ansatter til etisk grunnlagstenkning	93
Møtet – Martin Buber	95
Ansiktets filosof – Emmanuel Lévinas	96
Den etiske fordring – Knud Ejler Løgstrup	97
Pedagogikk, verdier og livets grunnleggende vilkår	98

Kapittel 8

Samfunnsmandatet og fagområdet Etikk, religion og filosofi	100
Spesielle utfordringer for Etikk, religion og filosofi	100
Eksempler på pedagogiske utfordringer	104
Barns spørsmål	104
Bordvers som pedagogisk utfordring	105
Besøk i kirke eller moské eller tempel	109
Etterord	111

Del 2

BARN, RELIGION OG LIVSSYN I BARNEHAGEN	113
---	------------

Kapittel 9

Religioner og livssyn i Norge	115
Vestlige og østlige religioner	118
Førmoderne, moderne og senmoderne trekk ved religioner og livssyn	120
Å finne informasjon om religioner og livssyn	123

Kapittel 10

Barn og identitet, religion og livssyn	126
---	------------

Kapittel 11

Høytidsmarkering i barnehagen	131
Høytider og høytidskalendere	132
Et enkelt opplegg	135
Tre dimensjoner	140
Litt om de yngste barna	142

Kapittel 12

Kristendommen	144
Den store bibelfortellingen	144
Kristen etikk	148
Barn i kristendommen	154

Høytider i kristendommen	156
Jul	157
Påske	162
Pinse	167
Andre kristne høytider	170

Kapittel 13

Islam	174
Muhammed	174
Etikk i islam	176
Barn i islam	181
Høytider i islam	183
Id al-fitr	184
Id al-adha	187
Andre høytider	191

Kapittel 14

Hinduismen	193
Gudene	193
Etikk i hinduismen	197
Barn i hinduismen	199
Høytider i hinduismen	200
Kort om noen Murugan-høytider	201
Divali	203

Kapittel 15

Buddhismen	205
Buddha	205
Etikk i buddhismen	207
Barn i buddhismen	209
Høytider i buddhismen	210
Vesak	210
Vulan	213

Kapittel 16

Sikhismen	216
Gud og guruene	216
Etikk i sikhismen	217
Barn i sikhismen	218
Høytider i sikhismen	219
Guru Nanaks fødselsdag	219

Kapittel 17

Kort om noen andre trosretninger	222
Jødedommen	222
Bahá'í	227
Alternativ religiøsitet	230

Kapittel 18

Livssynshumanismen	235
Mennesket er viktigst	235
Etikk i humanismen	236
Barn i humanismen	237
Humanistiske merkedager	238

Kapittel 19

Barn i vanskelige livssituasjoner – pedagogisk krisehåndtering i

barnehagen	240
<i>Jon-Håkon Schultz og Magne Raundalen</i>	
Krisepedagogisk modell	242
Terapeutisk kommunikasjon	245
Det terapeutiske og det pedagogiske perspektivet	245
To systemer: voksensystemet og barnesystemet	246
Hva kan vi si til barna om barnehagebrannene?	248
Beredskapsplan: etterpåklok – på forhånd	252
Henvissningskompetanse – hvem trenger mer hjelp?	254
Vente å se – eller gå for å se	257

Kapittel 20

Oppslagsdel	260
Kristendommen	260
Trosforestillinger	260
Religiøs praksis	263
Kilder	264
Historisk riss	267
Noen kristne trossamfunn i Norge i dag	271
Islam	277
Trosforestillinger	277
Religiøs praksis	279
Kilder	280
Historisk riss	281
Hovedretninger i islam	283
Hinduismen	285
Trosforestillinger	285
Religiøs praksis	287
Kilder	287
Historisk riss	289
Hovedretninger i hinduismen	290
Buddhismen	291
Trosforestillinger	291
Religiøs praksis	293
Kilder	294
Historisk riss	295
Hovedretninger i buddhismen	296
Sikhismen	298
Religiøs praksis	298
Kilder	299
Historisk riss	299
Livssynshumanismen	300
Menneskesyn, virkelighetssyn, verdier	300
Seremonier	303
Kilder og historisk riss	303
Hovedretninger i humanismen	306
Litteratur	309

DEL 1

BARNEHAGENS SAMFUNNSMANDAT,
VERDIGRUNNLAG OG VERDIER

KAPITTEL 1

Barnehagelærerutdanningen – en innledning

Det er barna det dreier seg om for en barnehagelærer. Barnehagelærerutdanningen kvalifiserer for pedagogisk arbeid med barn i barnehagen som pedagogisk samfunnsinstitusjon. Den har fått sitt oppdrag fra Stortinget. Det er betydelige og betydningsfulle oppgaver.

Dermed er noen av stikkordene gitt for denne delen av boka som skal bidra til kunnskap om og forståelse for barnehagen som samfunnsinstitusjon i et samfunn i stadig endring. Dette er temaer for de to første kapitlene. Samfunnsendringene byr på en rekke utfordringer. Særlig iøynefallende er det religiøse, livssynsmessige og kulturelle mangfoldet, som tas opp i både kapittel 4 og i del 2 av boka. Samfunnssituasjonen er bakteppet for ulike utfordringer, som presenteres og drøftes fortløpende. I den første delen av boka redegjøres det for samfunnsmandatets formelle sider, men også for den politiske prosessen bak formålsparagrafen og barnehagens verdier (se kapittel 3). Fordi barnehagelæreren selv skal representere og tydeliggjøre barnehagens verdier, må vedkommende også ha kjennskap til de utfordringene som politikerne står overfor når de skal utforme barnehagens verdimessige plattform. Barnehagelæreren skal også bygge en felles forståelse for samfunnsmandatet og verdienes betydning for virksomheten. Det skal de gjøre sammen med det øvrige personalet. Verdiene har ulik forankring i religiøse, livssynsmessige og filosofiske tradisjoner. Dette berøres i kapittel 6.

Mangfoldet byr imidlertid også på dilemmaer av etisk karakter og muligheter for konflikter i barnehagen. De menneskerettslige bestemmelsene gjelder barnehagen som samfunnsinstitusjon. Aktuelle konvensjoner og bestemmelser behandles derfor i kapittel 5. I kapittel 7 behandles ansatser til etisk grunnlagstenkning som kan bidra til refleksjon og til å utvikle barnehagelærerens

faglige og etiske skjønn. Etikk behandles mer inngående i filosofiboka som er nevnt i forordet.

Barnehagen har gått gjennom mange endringer de senere årene. Det er ikke bare yrkestittelen førskolelærer som er endret til barnehagelærer. Også barnehagelærerutdanningen organiseres annerledes enn før. Fagene ble fra 2013 satt sammen i en nyskaping kalt kunnskapsområder ifølge nasjonale retningslinjer for barnehagelærerutdanningen.¹ Praksis skal integreres i studiet på en ny måte for å øke profesjonsinnretningen. Myndighetene har definert hvilket utbytte studentene skal ha av både utdanningen og de enkelte kunnskapsområdene.

Kunnskapsområdet Samfunn, religion, livssyn og etikk

Boka er skrevet for kunnskapsområdet Samfunn, religion, livssyn og etikk, i barnehagelærerutdanning. I *Forskrift om rammeplan for barnehagelærerutdanning* heter det: «Utdanningen skal bidra til å fremme forståelse av menneskeverd og demokrati, særlig gjennom barns medvirkning og i tråd med verdigrunnlaget i barnehagens formålsbestemmelse i lov 17. juni 2005 nr. 64 om barnehager.» Videre er kravet at kandidaten etter endt utdanning «har kunnskap om barnehager i Norge, herunder barnehagens egenart, historie, samfunnsmandat, lovgrunnlag og styringsdokumenter.» I de nasjonale retningslinjene for barnehagelærerutdanningen er læringsutbyttet beskrevet. Ifølge disse forventer man at studenten «har kunnskap om barns rettigheter, internasjonale konvensjoner samt lover og forskrifter som regulerer barnehagedriften og annet arbeid knyttet til barn».

Denne delen av boka skal bidra til bevissthet om de forholdene som er nevnt innledningsvis og i de normgivende dokumentene. I de nasjonale retningslinjene for barnehagelærerutdanningen heter det:

Kunnskapsområdet retter særlig oppmerksomheten mot barnehagens samfunnsmandat og særskilte verdigrunnlag i et samfunn preget av mangfold. Verdiene i barnehagens formålsparagraf er bredt forankret i samfunnet og skal legges til grunn for alt arbeid i barnehagen og bidra til barnehagens forebyggende funksjon. (Kunnskapsdepartementet, 2012: 17)²

1 <http://www.uhr.no/index.php?objectId=15595&method=view>

2 <http://www.uhr.no/index.php?objectId=15595&method=view>

Sitatet gir retning for kunnskapsområdet, som favner ganske vidt. Det får bidrag fra flere lærerutdanningsfag: religion, livssyn og etikk, samfunnsfag og pedagogikk. Temaene i foreliggende bok belyses ut fra ulike fagtradisjoner. Framstillingen i kunnskapsområdet vil preges av både fagpersonene, deres faglige bakgrunn og forskningsinteresse. I studiet skal tekster som studentene presenteres for, være forskningsbaserte. Ulike perspektiver brytes mot hverandre. Et eksempel på et bredt og likevel avgrenset tema som angår hele barnehagelærerutdanningen, er barnehagens samfunnsmandat. Samfunnsmandatet får spesiell oppmerksomhet i denne delen. Som resten av høyere utdanning er barnehagelærerutdanningen inne i en reformperiode, som har fått betegnelsen «kvalitetsreform». Reformen legger vekt på *kunnskapens* betydning for både yrkesutøvelse og videreutvikling av det som benevnes «kunnskapssamfunnet». Utdanningen skal imidlertid også bidra til å utvikle profesjonskunnskap hos studentene. «Når en kommer ut som yrkesutøver, skal en se *at* – og *hvordan* – en teoretisk kunnskap har relevans for praksis. Den praktiske kunnskapen er en kunnskap som yrkespraktikeren stiller opp med» (Lindseth, 2009: 21).

Underveis mot yrket som barnehagelærer

Ifølge kvalitetsreformen skal utdanningen bidra i danningen av engasjerte, ansvarlige og deltakende samfunnsborgere. Engasjement og ansvar er både et fundament og en utfordring for profesjonsutøvelsen (Thoresen, 2015). For barnehagelæreren møter både barn og foreldre daglig. Barnehagelæreryrket er et relasjonelt yrke, der de som møtes, dannes hele tiden, av alt de møter (Alvsvåg, 2010: 14).

Men også møtet med tekstene – både styringsdokumenter og fagtekster – kan bli et «møte» i ens eget sinn og et fruktbart utgangspunkt for faglige drøftinger med kolleger. Som profesjonsutøvere representerer ikke barnehagelærerne seg selv, men samfunnet og myndighetene. Derfor er forbindelsen til barnehagen som samfunnsinstitusjon fastlagt i *Forskrift om rammeplan for barnehagelærerutdanning*: «Utdanningen skal forholde seg til lov 17. juni 2005 nr. 64 om barnehager og gjeldende forskrift om rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver» § 1, 4. ledd.³

3 <http://www.uhr.no/index.php?objectId=15595&method=view>

Gjennom studiet skal en lære hva det betyr å representere samfunnet og barnehagesektoren som en er en del av. Samtidig har også de verdiene og holdningene som en har gjort til sine egne før en begynner på studiet, betydning.

Møtet med barnehagelærerutdanningen er et møte med en profesjon som har faglige tradisjoner og verdier. Barnet står i sentrum. Det er engasjementet for barnet i samfunnet som har båret fram barnehagen og formet dens egenart. Nå møter imidlertid myndighetene barnehagen med nye krav. Det gjelder blant annet den rollen som barnehagen skal spille innenfor ulike politikkområder: barne-, barndoms- og familiepolitikk, sosial- og utjevningsspolitikk, utdannings- og integreringspolitikk og likestillings- og arbeidslivsspolitikk. Foreldrene på sin side har også forventninger til barnehagelæreren for den tiden som barnet skal være i barnehagen. Studenten vil møte verdier og prioriteringer som står i motstrid til hverandre. Det kreves derfor en god, generell evne til å orientere seg som student. For at en skal kunne møte ulike forventninger og krav med faglig trygghet, er en solid, faglig barnehagelærerutdanning både en forutsetning og en styrke. Studiet er en begynnelse og en viktig del av en livslang dannelsesprosess som er både personlig og profesjonell.

KAPITTEL 2

Barnehagen som samfunnsinstitusjon

I dette kapitlet er det barnehagen i samfunnet som er temaet. Barnehagens utvikling blir beskrevet i korte trekk, når det gjelder både omfanget, oppdraget og oppmerksomheten fra det politiske miljøet. Samfunnsutviklingen endrer barndommen for samfunnets minste. Barnehagen er et «sted» for barnas pendling mellom hjem og samfunn, og barnehagelæreren er en viktig voksenperson i deres tilværelse. Kapitlet spenner opp et bredt lerret. Det skal hjelpe studenter og barnehagelærere til å se barnehagen i en videre politisk sammenheng og i et nasjonalt og internasjonalt makt- og interesseperspektiv, der kunnskap, opplæring og utdanning skal være sentrale virkemidler i en samfunnsutvikling som politikerne ønsker. Ønsket er likevel tvetydig. På den ene siden vil politikerne at barnehagens egenart skal ivaretas, jf. *Forskrift om rammeplan for barnehagens oppgaver og innhold*, del 1 «Barn og barndom», mens de på den andre siden gir barnehagen oppgaver som utvilsomt endrer den, jf. rammeplanen kapitlene 6, 7, 8 og 9, som medfører en sterkere vektlegging av dokumentasjon og kontroll.⁴

Barnehagen før og nå

Barnehagen har sine historiske røtter. Barnehagetradisjon baseres på pedagogiske ideer fra Friedrich Fröbel (1782–1852), som var inspirert av den franske filosofen Jean-Jacques Rousseaus skjellsettende ideer om barn og barndom. Fröbel lanserte gjennom sin Kindergarten en sosialpedagogisk bevegelse med vekt på lekens betydning og et pedagogisk arbeid med det han kalte «lekegaver» (Johansson, 2004; Korsvold, 1998). Barnehagen har også røtter i barneasyltradisjonen. Bar-

neasyllene hadde heldagsomsorg og -tilsyn for barn som trengte det. Omsorgen for barna omfattet også pedagogisk opplegg der både sang, lek og fysisk trening, undervisning og opplæring til nevenyttig arbeid, samt moralsk og religiøs formidling inngikk (Korsvold, 1998: 55). Begge tradisjonene har – på hvert sitt vis – preget og utviklet barnehagen fram til dagens modell. Det er ikke vanskelig å se at både de frøbelske barnehagene og asylene har mange fellesstrekk med dagens barnehager. Den helhetlige, sosialpedagogiske nordiske profilen som slik har utviklet seg, verdsettes både av myndighetene og av internasjonale forskere og utredere (OECD, 2006).

«Den moderna barndommen och barns vardagsliv» (Halldén, 2007a) er imidlertid annerledes enn før, ikke bare i Sverige, der Gunilla Halldén har forsket, men også i Norge. Før andre verdenskrig (1940–1945) gikk under 1 % av barna i barnehagen. I 1979 ga institusjonene plass til 2,8 % av årskullene i førskolealder. Den store økningen kom fra 1970 til 1995, men særlig de siste femten årene, som tabellen nedenfor viser. I de senere årene har det politiske målet vært «full barnehagedekning». Fra 1. januar 2009 fikk barn lovfestet rett til barnehageplass. Og fra 2017 har også barn født innen 1. november rett til barnehageplass ved barnehagestart året etter.⁵

Mangfold og inkludering

Barnehagelæreren skal ifølge forskriften for barnehagelærerutdanningen ha «bred kunnskap om hvordan barns danning foregår, om moderne barndom, barnekultur, barns ulike oppvekstvilkår, bakgrunn og utvikling i et samfunn preget av språklig, sosialt, religiøst, livssynsmessig og kulturelt mangfold».

I boka *Barndom – barnehage – inkludering* viser Korsvold til den vekten – både ideologisk og politisk – som samfunnet legger på verdien av å «være sammen med andre barn i et inkluderende fellesskap, et fellesskap som består av et mangfold av barn, variasjon og ulikhet» (Korsvold & Bae, 2011: 9). I en rekke offentlige dokumenter dreier det seg om inkludering av minoriteter. Når et barn tilhører en minoritet, betyr det i utgangspunktet at det er i et mindretall i stedet for i et flertall. Ut fra et generelt mangfoldsbegrep viser boka at det er flere måter å se minoriteter i barnehagen på når utfordringene i offentlige

5 Jf. Barnehageloven, § 12 a. Rett til plass i barnehage. Lovdata.no. Se også <https://www.regjeringen.no/no/tema/familie-og-barn/barnehager/innsikt/opptak-i-barnehagen/id2344761/>, lest 11.1.2016